
Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyûdat” Fihristi

Yard. Doç. Dr. Yusuf ÖZ

Selçuk Üniversitesi,

Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Afgan Türkistanı göçmenlerinden Süleyman Belhî ailesi, on iki ferdiyle 1853 yılında Afganistan'dan ayrılarak 1861 yılında İstanbul'a yerleşmiştir. Bu ailenin soyu, Ahmed-i Yesevî ile birlikte anılacak kadar saygın bir Türk şeyhi olarak bilinen ve bir süre Özkent'te hükümdarlık ettiği rivayet olunan Burhaneddin Ali Kılıç'a dayanır. Burhaneddin Kılıç daha çok Merginânî nisbesiyle ve el-Hidâye müellifi olarak bilinmektedir. Seyyid Süleyman, Nakşibendî-Müceddidî şeyhidir. 1867 yılında Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Buhârî dergahı meşihatına atanmış, 1877 yılında vefatına kadar bu makamda bulunmuştur. Yerine Melâmî-Hamzavî kutbu olarak bilinen büyük oğlu Abdülkâdir tayin edilmiş ve 1923 yılında ölümüne kadar, 47 yıl adı geçen dergâhın postnişini olmuştur. Süleyman Belhî'nin oğullarından olan Burhaneddin Belhî ise, şair ve hattat olarak bilinmekte, ikinci Ali Şîr Nevâî olarak nitelenmektedir. Süleyman Belhî biri matbu, dört eserini Arapça yazmıştır. Abdülkâdir ve Burhaneddin Belhî kardeşlerin Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan Divanları, Türkçe ve Farsça mesnevileri vardır. Her ikisi de bazı şiirlerinde Çağatay Türkçesini kullanmışlardır. Bu ailenin, dönemin önemli isimlerinden olan Cemaledin Afgani ile yakın dostluğu; Mevlevî ve Bektaşî çevreleriyle de münasebetleri olmuştur. Abdülbâki Gölpmarlı, bu aileden, özellikle Abdülkâdir Belhî'nin eserleri ile ilgilenmiş, bazısını istinsah edip tercüme etmiştir. Sunulan makalede, bu ailenin göçü, aile fertleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, eserlerin nüshalarına işaret edilmiştir. Makale sonunda, Süleyman Belhî ailesinin edebî değer taşıyan mektup ve tarihî belge niteliğindeki yazışmalarını içeren “Defter-i kuyûdat”ın fihristi verilmiştir. Ayrıca, bu aile kayıt mecmuasından, Burhaneddin Belhî tarafından biri, II. Abdülhamid'e, diğeri Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî'ye yazılmış iki mektup metni latin harflere aktararak sunulmuştur. II. Abdülhamid'e arz edilen mektup, Süleyman Belhî'nin, ikinci mektup Burhaneddin Belhî'nin bir biyografisi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Belhî, Süleyman Belhî, Abdülkâdir Belhî, Burhaneddin Belhî, Muhammed Musa

Giriş

Süleyman Belhî ailesi, Afganistan'ın Kunduz şehri halkından olup kalabalık bir kabile ile, 1853 yılında ülkesinden göç ederek 1861 yılında oniki ferdiyle İstanbul'a gelip yerleşmiş bir ailedir. Bu ailenin en büyük ferdi olan, aynı zamanda Afganistan'dan göç eden kabileye başkanlık eden Seyyid Süleyman Belhî, Sâdât-ı Hüseyniye kolundan gelir ve saygın bir aileye mensuptur. Süleyman Belhî ve Melâmî-Hamzavî kutbu olarak tanınan oğlu Abdülkâdir, Eyüp Nişancası'nda Şeyh Murad Buhârî Dergâhı meşihatında bulunmuşlardır. Adı geçen dergâh, bu ikisinin postnişinliği sırasında dönemin önemli simaları ve bazı ülke elçileri tarafından ziyaret edilmiştir. Süleyman Belhî'nin diğer oğlu Muhammed Burhaneddin Kılıç da önemli bir şair ve hattat olarak bilinmektedir. Kaynaklarda "Belhî" nisbesiyle anılan bu ailenin, Mevlevî ve Bektaşî çevreleriyle yakın ilişkileri olmuştur. Aile fertleri tarafından kaleme alınmış ve kendilerine gönderilmiş mektuplar, bu ailenin İstanbul'da bulunduğu yıllarda farklı kesimlerle kurduğu dostluk ve ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Bu mektuplar ve tarihi değer taşıyan belgelerin suretleri, Muhammed Burhaneddin Kılıç ve oğlu Muhammed Musa tarafından derlenerek bir mecmuada toplanmıştır.

Sunulan makalede, "Defter-i kuyûdat" adlı Süleyman Belhî ailesinin kayıt defterindeki belgelerden yararlanılarak önce hac niyetiyle Afganistan'dan ayrılıp Meşhed, Bağdat, Konya ve Bursa üzerinden İstanbul'a gelen kabile ve güzergâhı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, aynı belgelerden ve diğer kaynaklardan istifadeyle Belhî ailesi tanıtılmış, aile üyeleri tarafından yazılmış eserlere ve içeriklerine işaret edilerek eserlerin kütüphanelerde tespit edilebilen nüshaları belirtilmiştir. Önemine binaen mecmuada yer alan mektup ve belgelerin mahiyetleri, bir fihrist halinde ilgililerin dikkatine sunulmuş; ayrıca, Muhammed Burhaneddin Belhî tarafından kaleme alınarak biri Süleyman Belhî hakkında II. Abdülhamid'e arzedilmiş mektup ile, diğeri Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî'ye yazılmış bir arıza metni Latin harflerine aktarılmıştır.

Göç Kafilesi ve Güzergâhı: 1837 yılında Afganistan, İran tarafından kuşatılmış; bu durum karşısında Afgan şahı Dost Muhammed Han (1819-1863), Rusların desteğini talep etmiştir (*Kahraman, 1994: 510-511*). Bu bölgede hızla artan Rus nüfuzuna engel olmak isteyen İngilizler devreye girmiş ve 1838'de Afganistan'a büyük bir ordu sevk edilmiştir. 1837-1842 yıl-

lan Afgan-İngiliz savaşıyla geçmiştir. Özbeklerin desteğiyle 1.842 yılı baharında İngilizlere karşı başlatılan mücadele, iki ülke arasında yapılan bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya rağmen mücadeleler ve iç çatışmalar devam etmiştir. Afganistan, 1850 yılından itibaren bir sükun ve toparlanma dönemine girmiştir. Şeyh Seyyid Süleyman Belhî, bu ortamdan yararlanarak malını mülkünü vakfedip ailesi, yakınları, mürid ve müridelerinin katıldığı kalabalık bir kabileyle 1269 (1853) yılında (*Belhî, B., y.23: 6,17*) ülkesinden ayrılmıştır.

84 deve (*Belhî, B., y.23:15*) eşliğinde yola çıkan ve Süleyman Belhî'nin öncülük ettiği bu kabileye, çoğunluğu Kunduz, Bedahşan ve bu iki şehre bağlı kasaba ve köylerde yaşayan Tacik ve Özbek mürid ve mürideleri katılmıştır. Kafile başkanı olan Seyyid Süleyman Belhî, kabilede mürid ve müridesi olarak yer alan bu kişilerin isimlerini, mensubu oldukları beldelerin adlarını Farsça olarak kayda geçmiştir. Oğlu Muhammed Burhaneddîn Kılıç, bu kayıtları, babasının Farsça notlarında adı geçen bazı şahıslarla ilgili -doğum, ölüm, ikamet, evlilik ve vefat gibi- Türkçe bilgiler de ekleyerek bir metin haline getirmiştir. Sözü edilen metin, bu yazıda muhtevası bir fihrist ile verilen Belhî ailesinin kayıt defterinde (*Belhî, B., y.23: 9-15*), bir sureti de Burhaneddin Belhî'ye ait "Defter-i Mesneviyyâf"ta mevcuttur (*Belhî, B., y.1374: 87-98*). Burhaneddin Belhî, babası Süleyman Belhî hakkında II. Abdülhamit'e yazdığı ve bu makalede yeni harflere aktarılarak yer alan mektupta bu sayıyı "üçyüz neferi mütecâviz" olarak ifade eder. Bazı kaynaklarda da bu rakam "üç yüz", "üç yüz kadar" ve "üç yüzü aşkın" olarak belirtilir (*Gölpınarlı, 1992: 182; Ergun, 1936, c. 1; 230; Gölpınarlı, 1983: 401*). Ancak, kabileye iştirak edip defter-i kuyûdâf ta adları kayıtlı kişi sayısı, 242 kişi olarak tespit edilmiştir. Belgede kayıtlı bazı isimler şunlardır: İbrâhim Hâce, Kurban Sofi, Mehemed Sofi, Hurrem Sofi, Cemal Sofi, Turdı Ali, Molla İvaz Mehemed, Vetel Sofi, Cövre Kul Sofi, Molla Beg Nazar, Yâr Mehemed, Eş Mehemed, Kanber Kul Sofi, Baba Han, Rahman Kuli, Heyyit Sofi, Töre Kul, Selim Bay, Molla Abdülkâdir, Molla Artuk, Molla Sefer Ali, Kerim Şah, Mirzâ Ali, Dırâz Mehemed, Öz Timur Sofi, Molla Baba Can, Hâcem-Birdi, Tagay Nazar, Evser Bibi, Mînek Bibiş, Zehrâ, Hilâl, Molla Şah Nazar, Molla Rahim Kul Sofi, Reis lakaplı Molla Timur Han ... Aynı belgede yerleşim birimi olarak Kunduz şehrine tabi Hacıoğlu, Cuit-Hal, Kırgız, Yir-Teper, Saray, Tantay, Endican, Kasimir, Kaltatay, Kalkaban, Sanbaş, Arap, Subak, Barak, Su-

can, Sarı Katagan, Çiçekte; Bedaħşan'a bağlı olarak da Rüstak, Karıktı, Yamçı gibi elli civarında köy adı geçmektedir (*Belhî, B., y.23:9-15; "Belki, B., y,1374: 87-98*).

Süleyman Belhî, 1269 (1853) yılında¹ malıra mülkünü vakfederek hac niyetiyle ülkesi Afganistan'dan ayrılmıştır (*Belhî, B., y.23: 6,17*). Belh, Kunduz, Bedaħşan halkı ve Katagan ahalisi tarafından şeyh olarak tanınan Süleyman Belhî, bu yolculuğunda, Afgan sultanlarından, özellikle Afgan tarihinin en önemli devlet adamlarından biri sayılan Dost Muhammed'in oğullarından ve bir süre Afgan sultanı olarak yönetimde kalan Muhammed Efdal Han (*Saray, 1981: 75-76*) ile, dönemin bölge valisi ve kumandanlarından Sultan Murad Atalık Han Gazi ve Muhammed Said Han'ın da güvenlik ve sınırlardan geçiş hususunda yardımlarını görmüştür (*Belhî, B., y. 23: 15-16*). Muhammed Efdal Han'ın Seyyid Süleyman Belhî ve kafilesinin sınırlardan geçiş ve can güvenliğinin sağlanması hususunda hudut kumandanlığına yazılmış 6 Ramazan 1269 (13.6.1853) tarihli bir buyruğu Defter-i kuyûdât'ta bulunmaktadır (*Belhî, B., y. 23:16*). Kafile, Bağdat'a gelirken İran'ın Meşhed şehrinde İmam Rıza'nın, Ne-cef'te Hazret-i Ali ve Kerbelâ'da Hazret-i Hüseyin'in ve bölgedeki diğer İmamların kabirlerini ziyaret etmiştir (*Gölpınarlı, 1983: 401*). Hac yolculuğunun ertelenmesi üzerine kafile, Anadolu'ya geçmiş, 1272 (1855) yılında Konya'ya ulaşmıştır². Süleyman Belhî ve beraberindekiler Konya'da dört yıl kalmışlardır. Daha sonra kafilesiyle Bursa'ya giden Süleyman Belhî, Sultan Abdülaziz (1861-1876)'in daveti üzerine 1278 (1861) yılında İstanbul'a geçmiş ve kafilede yer alanlar, iki yıl süreyle devlet misafirhanesinde ağırlandı. Osmanlı Devleti bu kafiledeki erkek çocukları ve altı yıla kadar doğacak olanları askere almamak şartıyla Bursa'da bulunan devlet çiftliklerinde iskân etmek istemiştir. Ancak bu teklif kabul görmediği için devletin bu teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır (*Belhî, B., y.23: 7*). Kafile Başkanı Seyyid Süleyman Belhî ve Ailesi: Süleyman Belhî, 1220 (1805) yılında Belh yakınlarında Kunduz şehrine bağlı Hankah kasabası Çal köyünde doğmuştur. Künyesi, Şeyh Süleyman b. Şeyh İbrahim Hâce Kelân b. Şeyh Muhammed Baba Hâce el-Hüseyinî el-Belhî el-Kundûz'i'dir (*Belhî, S., 2302; V. Ayrıca "et-Tâlekânî el-Çâlî el-Hânkâhî"* nisbeleri de zikredilir (bk. Bu makale, Mektup 1).

Sâdât-ı Hüseyniye kolundan gelen Süleyman Belhî ailesi, soyca, aile tarafından tutulan ve bazı kaynaklarda da yer alan şecereye göre³, daha çok

Mergmânî nisbesiyle tanınan Şeyh Burhaneddin Ali Kılıç' a dayanır. Burhaneddin Ali Kılıç, Merginân'ın Reşdân köyünde doğmuştur (*Babur, 1946: 3*). Künyesi Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelil el-Fergânî el-Merginânî'dir (Merginânî için bk. *Heffening, 1993: 761-762*). Önemli fakihlerden olan Burhaneddin Ali Kılıç, Hanefî fihhına dair meşhur eser Hidâye'nin (*el-Hidâye için bk. Kallek, 1998: 471-473*) müellifidir. Bazı kaynaklarda Burhaneddin Kılıç'ın, bir süre Belh, Kunduz, Bedahşan ve Özkent'i kapsayan sahada hükümdar olduğu ya da tahtından feragat ettiği bir rivâyet olarak nakledilse de (*Vassâf, 1999: 432; Gölpınarlı, 1992:181-182; Ergun, 1936, c. 1: 229-230*), bu rivayet tarihî kaynaklarda te-yid edilmemekte, genellikle saygın bir Türk şeyhi olarak zikredilmektedir. A. Zeki Velidî Togan, Hîve, Buhara ve Taşkent Özbek han ve sultanları ile, Nogay mirzaları ve âyanının, Seyyid Ata (Ahmed-i Yesevî) ve Burhaneddin Kılıç oğullarına intisab ettiklerini; bu Türk şeyhlerin, Mangıt (Nogay)lar ve Kazaklar arasında daha itibarlı ve nüfuzlu olduklarını (Togan, 1981: 137), Fergana'daki Türk şeyhlerinden Burhaneddin Kılıç oğullarının, XVI yüzyıl başında Nakşibendîliğe iltihak ettiklerini kaydeder (*Togan, 1981: 196*). Özbek Sultanı ve şair Şiban Han (855-915/1451-1510), şiirlerinde, Ahmed-i Yesevî'ye karşı büyük saygı duyduğunu muhtelif vesilelerle belirtmiş (*Karasoy, 1998: 23*), bir gazelinde de diğer Türk şeyhlerinden Hüsameddin Sıgnakî ve Burhaneddin Ali Kılıç'ı aşağıdaki beyitte şöyle anmıştır:

Kaysı genc bolgay aning tig evliyâlar andadur

Biri Sıgnak biri Kılıç biri Türkistan sarı (*Karasoy, 1998: 286*).

Yukarıdaki beyit A. Zeki Velidî tarafından şöyle açıklanmıştır: "Sıgnak'taki evliyadan murad Hüsameddin Sıgnakî, Kılıç'tan murad Ferga-na'da Karahanîler meşâyihinden 'Kılıç Burhaneddin', 'Türkistan'dan murad Ahmed Yesevf dir" (*Karasoy, 1998:23*). Şeyhü'l-meşâyih ünvanıyla da anılan Burhaneddin Ali Kılıç, Merginân'da hicri 593 (1197) yılında vefat etmiş; onun soyundan gelenler "Kılıçlıg Ata" ünvanıyla anılmışlar (*Köprülü, 1984: 68*) ve Fergana vilâyetinde imam, şeyhülislâm ve kadı olagelmişlerdir (*Babur, 1946:15, 56*).

Köklü bir aileden gelen Şeyh Seyyid Süleyman, tahsilini Bedahşan'da tamamlamış, bir süre eğitimle meşgul olduktan sonra 1259 (1843) yılında Hindistan'a giderek üç yıl Dehli'de kalmış, bu süre içerisinde bâtinî ilimlerde tahsil görmüştür.

Süleyman Belhî, Muhammed Mü'min Hâce kızı Seyyide Sa'ide (ölm.1311/1893), Manas Hâce kızı Seyyide Aykuzu (ölm.1284/1867) ve Seyyide Begümcan adlarında üç nikahlı hanımı; Seyyide Sa'ide'den doğma Abdülkâdir, Ahmed Sa'id, Muhammed Bahaüddinü'l-hak, Aycan; Seyyide Aykuzu'dan doğma Muhammed Burhaneddin Kılıç, Sâcide adlarında dört erkek ve iki kız evlâdı, Dürdâne adında bir cariyesi, Şaban ve Devlet Bey adlarında iki hizmetçisi (*Belhi, B., y.23: 9-10*); yukarıda bazılarının adları zikredilen şehir ve köylere mensup mürid ve mürideleri ile birlikte hac niyetiyle ülkesinden ayrılmıştır. Yolculuk sırasında iki evlâdı daha dünyaya gelmiş; bunlardan, Seyyide Sa'ide'den doğma Muhammed Ali, göç sırasında Irak'ın Hanekin, Seyyide Aykuzu'dan doğma Fâtıma-tü'z-Zehrâ Halep şehrinde doğmuşlardır (*Belhî, B., y.23: 9*). Kafile, Mâve-râünnehir'den İran'a geçmiş, Meşhed şehri üzerinden Bağdat'a gelirken Necef ve Kerbelâ'ya uğrayarak İmamlar ile Hazret-i Ali ve Hazret-i Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmiştir. Süleyman Belhî, bu ziyaretleri esnasında İmamiye müctehidleriyle de görüşmüş, bu görüşmeler neticesinde, kafilede yer alan bazı kişilerle birlikte Şia-İmamiye mezhebini kabul etmiştir (*Tebrîzî, y,147:1-2; Gölpınarlı, 1983: 401*). Kafile Bağdat'da iken bir elçi vasıtasıyla Osmanlı-Rus savaşının sona erdiği haberi ulaşmış ve Süleyman Belhî bu haber üzerine hac niyetini erteleyerek kafileyle birlikte Anadolu'ya geçerek 1272 (1855) yılında Konya'ya ulaşmıştır (*Ergun, 1936, c. I: 1936*).⁴ Belhî ailesinin Konya'da dört yıl ikameti esnasında, Şeyh Seyyid Süleyman ve oğlu Abdülkâdir Belhî, bazı edebî ve dinî eserleri okumak ve incelemekle meşgul olmuşlardır (*Gölpınarlı, 1971, c. I: 359*). Bu yıllarda Mevlevî çevreleriyle de görüşen Süleyman Belhî, Mehmed Sa'id Hemdem Çelebi çelebilik makamında (1815-1859) iken, 1855-59 yılları arasında Mevlevîliğe intisab etmiş (*Gölpınarlı, 1983: 401*), bu arada Şems türbedârı Ahmed Dede tarafından kendisine hilâfet-nâme verilmiştir (*Gölpınarlı, 1983: 401-404*). Seyyid Süleyman Konya'da dört yıl ikametleri esnasında, bazı edebî ve dinî eserleri okumak ve incelemekle meşgul olmuş (*Gölpınarlı, 1971, c. I: 359*), bu arada İbn Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye adlı eserini istinsah etmiştir (*Vassâf, 1999:416*). Daha sonra kafilesiyle Bursa'ya giden Süleyman Belhî, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) daveti üzerine 1278 (1861) yılında İstanbul'a geçmiş ve kafilede yer alanlar, iki yıl süreyle devlet misafirhanesinde ağırlandı. Süleyman Belhî bu mi-

safirhanede uzun bir süre kalmış, ayrıca arzu ettiği kitapların istinsah edilmesi için hizmetine üç kâtip verilmiştir (*Belhî*, B. y. 23: 18). Osmanlı Devleti, hayatta kaldığı sürece Süleyman Belhî'ye maaş tahsis etmiştir. Maaş bağlanmasıyla misafirhaneden ayrılarak İstanbul'un Aksaray, Sülüklü, Hırka-i Şerîf, Beykoz, Akbaba, Kabataş ve Üsküdar gibi semtlerinde kiracı olarak ikamet etmiş ve kira bedeli devlet tarafından karşılanmıştır. Bu dönemde dinî kitapları okumak ve yıllardır temin etmeyi arzu ettiği "Kütüb-i sitte"yi incelemekle meşgul olmuştur. 1284 (1867) yılında hacca gitmek üzere hazırlık yaptığı ve gerekli harçlıkların devlet tarafından karşılandığı bir sırada, Meclis-i Meşâyih reisi Hâfız Feyzullah Efen-di'nin 1867 yılında vefatı üzerine, Meclis-i Meşâyih'in yeni reisi Osman Selahaddin Mevlevî (ölm.1887) ve beraberindeki oniki meclis üyesi, kendisini ziyaret ederek Nakşî şeyhi ve Mesnevî-hân Feyzullah Efendi'den boşalan Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Buhârî Dergâhı meşihatine atandığını haber vermişlerdir. Bu tayin üzerine dergâha taşınmış ve hayatının sonuna kadar dergâhta şeyhlik makamında bulunmuştur. İstanbul'da, kendisini davet eden Sultan Abdülaziz'in saltanatı süresince on altı yıl yaşayan Süleyman Belhî, sinir hastalığına yakalanarak 6 Şaban 1294 (16 Ağustos 1877) tarihinde Perşembe günü vefat etmiştir. Kabri dergâhın haziresindedir (*Şenalp*, 1982: 23). Süleyman Belhî'nin dört Arapça eseri vardır (*Belhî*, B., y.23:8)⁵.

Eserleri:

- a) *Ecma'u'l-fevâ'id*: Bir muhtasarı, "*İcâzü'l-Kur'ân*" adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1367 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha Seyyid Süleyman'ın torunu ve Burhaneddin Belhî'nin oğlu Muhammed Musa tarafından 1328 (1910) yılında Üsküdar'da yazılmıştır.
- b) *Muşriku'l-ekvân*: İki ciltten ibaret bir eserdir. Muhammed Musa tarafından 1325 (1907) yılında İstanbul'da istinsah edilmiş iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1364 (cilt I-II) ve 1365 (cilt I-II) numaralarda kayıtlıdır.
- c) *Gıbtatu'l-emân*: Muhammed Musa tarafından İstanbul'da 1327 (1909) yılında yazılmış bir nüshası Yazma Bağışlar 1363 numarada, müellif hattıyla yazılmış, müsvedde halinde noksan bir nüshası da Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpinarlı Kitaplığı 66 numarada kayıtlıdır.
- d) *Yenâbi'u'l-mevedde*: Yalnızca bu eser İstanbul'da iki kez basılmıştır.⁶

Eserin basımında İran Sefareti'nin, "Melikü't tüccâr" ünvanıyla bilinen Mirzâ Mehdî Âkâyı Bûşehrî ile İstanbul'da yayınlanan Farsça Ahter gazetesinin sahibi Muhammed Tâhir-i Tebrîzfînin yardım ve katkıları olmuştur (*Belhî, B. y. 23: 22*).

Seyyid Süleyman, Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ve Şia-İmâmiye mezhebinin doğrulunu ispat için (*Gölpınarlı, 1983: 401*) kaleme aldığı kitaplarında, temel kaynak olarak *Kütüb-i sitte'âen* yararlanmıştır. Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Süleyman Belhînin on yıl süren post-nişîn-liği sırasında, dergâhı, Cemaleddin Afgânî (1838-1897) gibi dönemin bazı önemli simaları ve ülke elçileri tarafından ziyaret edilmiştir. Hatta Kaşgar hükümdarı Yakup Han (1873-1877), başarılı bir diplomat olan ve kısa adıyla Hoca Töre olarak bilinen Yakup Han Taşkendî'yi 1873 yılında Sultan Abdülaziz'e elçi sıfatıyla gönderdiğinde (*Saray, 1994:103-115*), elçisi aracılığıyla Süleyman Belhî'nin külâhını istetmiş ve şeyh yün külâhını aynı elçi vasıtasıyla sultana hediye etmiştir (*Belhî, B., y.23: 23*). Ayrıca Seyyid Süleyman Belhînin, Afgan emirleri ile Belh, Kunduz, Bedahşan halkı ve Katagan ahalisi nezdinde büyük bir saygınlığı olduğu, Defter-i Kuyudat'ta yer alan mektup ve belgelerden anlaşılmaktadır. Süleyman Belhî hayatta iken bazı oğul ve kızlarını kaybetmiştir. Bunlardan Ahmed Sa'îd 1866, Muhammed Ali 1871 yılında İstanbul'da; kızlarından Sâcîde 1846 yılında Urfa'da, Ayçan 1866'da İstanbul'da, Fâtîmetü'z-Zehrâ ise, babasının ölümünden onüç yıl sonra, 1307 (1889-90) yılında İstanbul'da vefat etmişlerdir. Sâcîde Urfa'da, diğerleri İstanbul'da medfun-durlar. Ahmed Sa'îd, Nureddin Abdurrahman Câmî (ölm.898/1492)'nin "Silsiletü'z-zeheb" adlı mesnevîsinden bir müntehab hazırlamıştır. Bu eserin müellif hattıyla yazılmış bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu 132/2 numarada "Müntehab ez Silsiletü'z-zeheb" adıyla kayıtlıdır⁷.

Aile Fertleri

1) *Abdülkâdir Belhî*: 1255 (1839) yılında Kunduz'a bağlı Hankâh'da doğmuştur. Asıl adı Gulâm-ı Kâdir olup İstanbul gelişinden sonra Abdülkâdir adıyla tanınmıştır. Babasıyla birlikte 14 yaşında iken yolculuğa çıkan Abdülkâdir Belhî, 22-23 yaşlarında İstanbul'a gelmiş; babasının vefatı üzerine, vasiyeti gereği 1294 (1877) yılında Şeyh Murad Buhârî Dergâhı meşihatına atanmıştır. Hayatının sonuna kadar bu makamda kalmış; me-

şihatının 47. yılında, 27 Receb 1341 (17 Mart 1923) tarihinde vefat etmiştir. Kabri dergâhın haziresindedir. Abdülkâdir Belhî, Nakşibendî tarikatına bağlı olmakla birlikte Melâmî-Hamzavî kutbu olarak kabul edilmiş; Mevlevî ve Bektaşîler arasından da kendisine intisâb edenler olmuştur⁸. XX. yüzyıl mutasavvıfları arasında önemli bir yeri olan Abdülkâdir Belhî, “son zamanın en ünlü ve gerçek sûfisi”, “son asrın en büyük sûfî şairi” ve “son asrın en meşhur mutasavvıfı”, “Mevlâna’dan sonra en uzun manzum tasavvufî eser veren şair” gibi nitelermelerle anılır (*ayrıca bk. Mevlâna, 1966, c. I: L; Gölpınarlı 1971, c.II: 359; Şenalp, 1982: 23*).

Eserleri:

Şiirde, “Gulâm-ı Kâdir”, “Kâdir-i Hikmet” ve “Belhî” nisbelerini kullanan Abdülkâdir Belhî’nin Farsça, Çağatay ve Anadolu Türkçesiyle yazılmış tasavvufî mahiyetteki manzumelerden oluşan bir Divan’ı (*Gölpınarlı, 1992:185; Azamat, 1988:232*) ve Farsça mesnevileri vardır. Divan’ında bazı manzumelerini Çağatay Türkçesiyle nazmetmiş; kimi şiirlerde Anadolu ve Çağatay Türkçesi kelimelerini bir arada kullanmıştır (*Ergun, 1936: 231*). Manzumeleri arasında alevilik neş’esiyle yazılmış şiirler de bulunmaktadır (*Ergun, 1936: 231*). Divan’ın bir nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Kitaplığı 266 numarada mevcuttur (*Kurnaz, 1997:167*). Bu nüshanın mikrofilm, “Divan-ı Fârisî ve Türkî” adıyla Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi 1994 A 4166 numarada kayıtlıdır⁹.

Farsça Mesnevileri:

a) *Gülşen-i esrâr*: 6876 beyittir. 1323 (1905) yılında nazmedilen eserin, müellif hattıyla yazılmış nüshasının mikrofilm, Milli Ktp. MFA. 1994 C 283 numarada, ikisi müellif hattıyla yazılmış ve biri A. Gölpınarlı tarafından istinsah edilmiş üç muhtasar nüshası, Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi 38, 131 ve 132 numaralarda kayıtlıdır. 1905 yılında Rahman Efendi tarafından istinsah edilmiş diğer bir nüsha da Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Kitaplığı 636 numaradadır (*tavsifleri için bk. Gölpınarlı, 1996, c. I: 78; c. II: 245, 246; Bayraktar, 1993, c.I: 2*).

b) *Künûzu'l-ârifîn*: 5453 beyit olup 27 Zilkade 1322 (2.2.1905) tarihinde nazmediştir. Bir nüshasının mikrofilm Milli Kütüphane MFA. 1994 C 292 numarada mevcuttur. Abdülbâki Gölpınarlı tarafından aslından kısaltılarak kopya edilmiş bir nüsha, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kitap-

- lığı 132 numarada bulunmaktadır (tavsif için bk. *Gölpınarlı, 1996, c. II: 246*).
- c) *Yenâbî'u'l-hikem*: Nazmı 27 Şaban 1320 (28.11.1902) tarihinde tamamlanan bu mesnevi 11.000 beyittir. Mikrofilmi Milli Kütüphane MFA. 1994 C 293 numarada kayıtlıdır. A. Gölpınarlı'nın aslından kısaltarak istinsah ettiği bir nüshası, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kitaplığı 132 numaradadır (*Gölpınarlı, 1996, c.II: 246*).
- d) *Sunûhât-ı İlâhiye ve ilhâmât-ı Rabbâniye*: “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feülün” vezninde 2260 beyitten ibaret olan bu mesnevi, 26 Rebfülevvel 1331 (5.3.1913) tarihinde tamamlanmıştır. Müellif hattı nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin Kitaplığı 3360 numaradadır. A. Gölpınarlı, Abdülkâdir Belhî 'nin torunu Cafer Erkılıç'a ait nüshadan 1936 yılında istinsah ettiği bu mesneviyi aynı vezinlerde manzum olarak tercüme etmiştir. Metin ve çevirisinin yer aldığı nüsha, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kütüphanesi 145 numarada kayıtlıdır (*Gölpınarlı, 1996, c.II: 265-266*). Manzum *Sunûhât-ı İlâhîyye ve ilhâmât-ı Rabbâniyye Tercümesi*, A. Gölpınarlı'nın basılmamış çevirileri arasında yer almaktadır.
- e) *Şems-i rahşân* 7777 beyittir (*Gölpınarlı, 1992:185*). Nüshası tespit edilememiştir.
- f) *Esrâru't-tevhîd*: 232 beyittik bu mesnevi matbudur¹⁰. Abdülkâdir Belhî'nin müridlerinden olup Selanik valiliği görevinden emekli olmuş Mehmed Nazım Paşa (1840-1926) bu eseri manzum olarak tercüme etmiş (*İbnülemin, 1988, c.II: 1144-48*) ve bu çevirisi, Farsça metni ile birlikte basılmıştır¹¹.
- Ta'likte iyi bir hattat olarak da zikredilen Abdülkâdir Belhî (İbnülemin, 1955: 487-489; Tilgen, 1950: 1; Günüş, 1999: 65), şiir sanatı yönüyle değil, eserlerinin mahiyeti itibarıyla önemli bir mutasavvıf şair sayılmıştır. “Bütün eserlerinde, Mesnevî'yi esas tutmuş, bir kısmında onu tanzir etmiş, yer yer Mesnevi'den beyitler almış ve Mevlâna'ya büyük bir hürmet göstermiştir” (*Mevlâna, 1966, c.I: L*).
- Abdülkâdir Belhî'nin büyük oğlu Ahmet Muhtar (1873-1933) da ulemâ ve urefâdan sayılmış, Arap ve Fars edebiyatına vâkıf biri olarak kabul edilmiştir (*Vassâf, 1999: 422*). *Hânedân-ı Seyyidi'l-beşer Eimme-i İsnâ-aşar* adlı matbu bir eseri (*İstanbul, 1327 (1911), Ahmed Saki Bey Matbaası, 192 S.*) ve İbn Arabî'nin *er-Risâletü'l-gavsîyye* adlı Arapça eseri üzerine Türkçe şerhi vardır. Bu şerhin bir nüshası, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kitaplığı

numaradadır (*Gölpınarlı, 1971, c. II: 189*). Türkçe ve Farsça şiir ve tahmisleri de vardır (*Belhî, B., y. 23: 52-56*).

Abdülbâki Gölpınarlı, Abdülkâdir Belhî'nin Zeynelâbidîn Erkilîç, Ali Erkilîç ve Cafer Erkilîç adlarında üç torununu zikreder (*Gölpınarlı, 1996, c. II: 78, c. II; 245, 265*).

2) *Muhammed Bahâ'üddînü'l-hak*: Kaynaklarda adına rastlanılmamıştır. Defter-i Kuyûdat içerisinde, kardeşi Burhaneddin Belhî'ye gönderdiği 1890 tarihli Türkçe; biri 1894 tarihli, diğeri tarihsiz iki Farsça mektubu mevcuttur.

3) *Muhammed Burhaneddin Kılıç* : Şeyh Seyyid Süleyman'ın dördüncü oğlu olup 1265 (1849) yılında Kunduz'da doğmuştur.¹² Adını, mektup ve imzalarında "Seyyid Muhammed Burhaneddin", "Seyyid Muhammed Burhaneddin Kılıç"; nisbesini ise, genellikle "el-Hüseynî el-Belhî", aile fertlerine gönderdiği mektuplarında da nadiren "el-Hâşimî el-Alevî" şeklinde zikreder.

Eğitimi babasından alan Muhammed Burhaneddin Kılıç, 13 yaşlarında İstanbul'a gelmiş; hayatı boyunca bir görevde bulunmamış, yalnızca şiir ve hat sanatıyla meşgul olmuştur. Geçimini babasına bağlanan ve babasının vefatından sonra kendisine miras kalan maaşla sürdürmüştür. Bu maaş zamanla yetersiz kalmış ve bir süre sonra da maaşı kesilmiştir. Bu nedenle kendisi ve ailesi büyük sıkıntılar çekmiş, çevresi tarafından acınacak bir hale düşmüştür (*Vassâf, 1999:424*). Kira bedelini ödemekte güçlük çekmesi nedeniyle sıkça ikamet değiştirmiştir. Resmi makamlara ve kişilere yazdığı mektuplarda bu sıkıntıları dile getirerek kesilen maaşının ödenmesi ve miktarının artırılması hususunda yardım talep etmiştir. Sadberg Hanım'la evli olan Muhammed Burhaneddin, eşinin vefatından sonra hayatını bekar ve münzevi bir halde sürdürmüştür. Sadberg Hanım'ın ölümü üzerine kaleme aldığı içli şiirlerini, "Firkatiye" başlığı altında toplamıştır (*Belhî, B., y.1370:14-51*).

Muhammed Burhaneddin, Ekim 1929'da hastalanmış ve 4 Mart 1930 tarihinde Heybeliada'da vefat etmiştir. Kabri, sağlığında şair mizacına muvafık gördüğü Heybeliada mezarlığındadır.

Son dönem fikir ve siyaset adamlarından olan Abdullah Cevdet (1869-1932), Burhaneddin'in ölümü üzerine "*İçtihat*" dergisinde yayınladığı

“Bir Şark Zekâsı Söndü” başlıklı kısa yazısında, “kadîm Şark terbiye ve tahsilinde emsali kalmamış kibar, necib bir ârif ve şair, onun vefatıyla gayib oldu. (...) Şahsî muarefemiz olan bu kudsî zatın Çağatay Türkçesiyle latif şiirleri vardır ve Ali Şîr Nevâfnin ‘adîli idi’ ifadelerine yer vermiştir (*Cevdet, 1930: 5382*).¹³

Şiirde “Burhan” mahlasını kullanan Burhaneddin Belhî, şiiri ruhun gıdası saymış, bulunduğu her meclisi şiirleriyle şenlendirmiştir. İbnülemin, şairin karşılaştığı dost ve tanıdıklarıyla merhabalaştıktan sonra hal hatır sormak yerine şiirler okuduğunu, bu sebeple kendisini “şi’r-i seyyâr” lakabıyla andığını belirtir ve iki Türkçe gazeli ile bir Farsça mesnevisini nakleder (İbnülemin, 1988, c.I:183). Sadeddin Nüzhet Ergun ise, şairin sanatı¹⁴ ve edebî kişiliği ile; Hüseyin Dâniş’in bir yazısından naklen, onun Cemaleddin Afgani (1838-1897)¹⁵ ve “Şeyhü’r-re’îs” lakabı ve şiirde “Hayret” mahlasıyla bilinen Kaçar şehzadelerinden Ebu’l-Hasan Mîrzâ (1848-1918) ile yakın dostluğu hakkında bilgi aktarmış, Farsça ve Türkçe sekiz manzumesine yer vermiştir (*Ergun, 1936, c.II: 874-879*). Ebu’l-Hasan Mîrzâ, Muhammed Takî Mîrzâ Hüsâmu’s-Saltana’nın (ölm. 1280/1863-64) oğlu ve Fethali Şâh’ın (ölm.1250/1834) torunu olup Kaçarlar döneminin edip ve şairlerinden, aynı zamanda Meşrutiyet döneminin özgürlük taraftarı önemli siyasi simalarındandır (*Dâniş, 1331, l. kısım: 271*)¹⁶. Burhaneddin Belhî ve Ebu’l-Hasan Mîrzâ’nın yanı sıra, Yenâbî u’l-mevedde adlı esere konmak üzere Süleyman Belhî’nin Arapça kısa bir biyografisini yazan, aynı zamanda İstanbul’da yayınlanan Farsça Ahter gazetesinin sahibi olan Muhammed Tâhir-i Tebrîzî, Hüseyin Dâniş, Muallim Feyzî, Mehmed Emin (Yurdakul), Cemaleddin Afgânî’nin İstanbul’daki toplantı ve meclislerine katılanlar arasındadır (*Bilgegil, 1997, 234-235*), Seyyid Süleyman ve oğlu Abdülkâdir Belhî’nin Mevlevîlerle yakın ilişkileri olduğu gibi, Burhaneddîn’in de bu çevrenin önemli simalarıyla dostlukları olmuş; Konya Mevlâna Dergâhı son post-nişinlerinden Mahmud Sadreddin Çelebi (1825-1881) ve Abdülvâhid Çelebi (1858-1907) ile yazışmıştır.

Eserleri:

a) *Farsça Divan*: 157 Farsça gazelden ibarettir. Divan’ın birinci defteri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1368, 1379, ikinci defteri Yazma

Bağışlar 1378 numarada bulunmaktadır. Nüshalar oğlu Muhammed Musa tarafından yazılmıştır.

b) *Türkçe Divan*: 183 gazel yer alır. Divan'ın birinci, defteri aynı kütüphane Yazma Bağışlar 1368, ikinci defteri 1378, üçüncü defteri 1380 numaralarda kayıtlıdır. Bu nüshalar da Muhammed Musa tarafından yazılmıştır. Şair, beğendiği Türkçe ve Farsça gazelleri "kılıç" simgesiyle işaretlemiş, bu işaretli gazeller bir seçme olarak ayrı bir defterde toplanmıştır. Bu müntehab manzumelerin yer aldığı nüsha Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1371 numarada kayıtlıdır.

c) *Mecmû'a-i tahmisât* Ahmed Yesevî, Ali Şîr Nevâî, Fuzûlî ve Nef'î gibi ünlü şairlerimiz ile, Nâsir-ı Husrev, Hâcû-yi Kirmânî, Hafız, Sa'dî, Câmî ve Feyzî-i Hindî gibi Fars edebiyatının seçkin şairlerinin bazı beyit ve gazellerine yazdığı toplam 44 tahmis yer almaktadır. Muhammed Musa tarafından yazılmış nüshası Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi (SÜSAM) Uzluk Arşivi y. 55 numarada mevcuttur.

d) *Farsça ve Türkçe Tarih Manzumeleri Mecmuası*: Burhaneddin Belhî'nin akraba ve yakınları, dost ve tanıdıkları; görüştüğü, misafiri olduğu pek çok şahıs ile bunların aile fertleri, doğum ve ölümleri üzerine yazılmış Farsça ve Türkçe tarih manzumelerini içeren bir mecmuadır. Burhaneddin Belhî'nin hazır bulunduğu edebî meclislerin tutanağı mahiyetindeki bu çok kıymetli mecmuanın nüshası, Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1372 numaradadır.

e) *Nakaratlı Manzumât ve Şarkıyyât*: Medhiye, nevrûziye, gurbetiye, hasretiye, fırkatiye gibi muhtelif başlıklar altında toplanmış şiirleri içermektedir. Müellif nüshası Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1370 numarada kayıtlıdır.

f) *Defter-i rubaiyyât* 1635 civarında Farsça rubaiyi ihtiva etmektedir. Muhammed Musa tarafından yazılmış bir nüshası, Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1373 numarada mevcuttur. Bu nüshada ayrıca, Hayretü'î-ibrâr'dan seçilmiş beyitler (s. 1-3), Nimetullah Velî'nin bir manzumesine yazılmış eksik bir tahmis (s. 278), Abuşka Lügati'nin baştan birkaç maddesini içeren bir bölümü (s. 280-283), Burhaneddin Belhî'nin Farsça ve Türkçe hat levhalarının metinleri (s. 284-286) de yer alır.

g) *Defter-i Mesneviyyât*: Âyîne-i Dil-i Burhân, Ahsenü'l-kasas gibi çoğunluğu Farsça ve Türkçe olmak üzere 11 mesnevi yer alır. Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1380 ve 1374 numaralarda iki nüshası bulunmaktadır.

h) *Defter-i kuyûdât*: İleride de değinilecek olan Defter-i kuyûdât, büyük bir kısmı Muhammed Burhaneddin Kılıç'a ait mektup ve yazışmaların yer al-

dığı aile kayıt mecmuasıdır. Burhaneddin Kılıç mektuplarını hoş bir üslûpla yazmış ve mektuplarını, kendisine ait ya da diğer şairlerden aldığı beyitlerle süslemiştir¹⁷. Burhaneddin Belhî'nin dört oğlu olmuştur.

Oğulları:

1) Yahya Kemaleddin: Burhaneddin Belhî, yakın dostlarından Giridli Mustafa Rüstem Efendi'ye yazdığı 12 Safer 1318 (10.6.1900) tarihli mektubunda, Yahya Kemaleddin'in hastalanıp tedavi altına alındığı ve iyileştiğini; doktorların tavsiyesi üzerine Küçükçamlıca'daki Menemenli Mustafa Paşa köşkünden Heybeliada'ya taşındıklarını yazmaktadır (*Belhî, B., s.23: 60*). Mektuplarda Yahya Kemaleddin hakkında başka bir kayıt geçmemektedir. Muhtemelen bu rahatsızlığı sonrasında vefat etmiştir, (*bk. Vassâf, 1999:424*),

2) Muhammed Musa: 1292 (1875)'de Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Buhârî Dergâhı'nda doğmuştur. İlk eğitimini eniştesi Mehmet Muhsin Efendi'den almış, Üsküdar'da Hoca Sabri ve Mehmet Emin Efendi mekteplerinde okuduktan sonra Dâru't-Ta'lîm'den mezun olmuş ve Fransızca öğrenmiştir. Çok iyi bir tahsil gören ve şairlik yönü de olan Muhammed Musa, babasının ve diğer bazı şairlerin Farsça ve Türkçe şiirlerini tahmis etmiş¹⁸; ancak daha çok hat sanatıyla meşgul olmuştur. Sağ ve sol elle yazabildiği için imzalarında “Yemînî” ve “Yesârî” lakabını kullanmıştır. Babası hayatta iken onun eser ve yazılarını toplayıp saklamış, tertip etmiş ve bizzat yazarak çoğaltmıştır. Hüsseyin Vassâf'ın verdiği bilgiye göre, dünyadan yüz çevirip cezbeye kapılmış ve münzevî bir hayat sürmüştür (*Vassâf, 1999: 424*). Muhammed Musa, 12 Kasım 1930 tarihinde Heybeliada'da vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir (*İbnülemin, 1955: 587-88*).

3) Süleyman Celâleddin: İlk eğitimini Eyüp ve Üsküdar'daki mekteplerde tamamladıktan sonra Galatasaray Sultanisi'nden mezun olmuş ve Hukuk Fakültesinde okumuştur. Önceleri liselerde Fransızca öğretmenliği yapmış, daha sonra İstanbul'da kütüphane memurluğu, tasnif-i kütüp komisyonu üyeliği ve arşiv dairesi memurluğu gibi görevlerde bulunmuştur (*İbnülemin, 1955:526*). Süleyman Celâleddin 1957 yılında bekar olarak vefat etmiştir (*Gölpınarlı, 1996, c. I: 115*).

4) **Ahmed İsa:** Babasının eserlerinde tesadüf edilen kayıtlara göre, Üsküdar Kuleli Lisesi'nde bir süre okuduktan sonra 6 Şevval 1344/28 Nisan 1926 tarihinde Bursa Birinci Lisesi'ne naklolunmuş ve bu tarihten itibaren Bursa'da ikamet etmiştir. Ahmed İsa, 1927 yılından itibaren Bursa Çekirge Askeri Hastanesi'nde stajyer olarak görev yaptığı, Defter-i kuyûdât'ta kendisine ait mektuplardan anlaşılmaktadır.

Defter-i Kuyudat

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi Y.23 numarada "Birinci defter-i kuyûdat" adıyla kayıtlı, orta boy zarf içerisinde, ciltsiz, talik ve nesih hatla yazılmış satır sayısı 18 ile 23 arasında değişen 150 sayfadan ibaret bir defterdir.

Muhammed Musa tarafından derlenip yazılan bu mecmua, Belhî ailesinin Farsça ve Türkçe mektup ve resmî yazışmaları ile, gönderilen mektup ve yazıların suretlerini ihtiva eder. Mektup suretlerinin bu deftere yazımı, 1 Muharrem 1347 (19.6.1928) tarihinde tamamlanmıştır. Muhammed Musa bu mektup ve belgeleri asıllarından istinsah etmiş; mektupların başına, içeriğe dair açıklamalar yazmış ve ayrıca mektup metinleri içerisinde gerek görülen yerlere kısa notlar düşmüştür.

Başında, Burhaneddin Belhî'ye ait Farsça bir "Tahmîd" ve "Na't-ı Şerifin yer aldığı Defter-i kuyûdât'ta, Farsça ve Türkçe olmak üzere toplam 90 adet mektup ve resmî yazının metni yer alır. Mecmua, bu önemli şahsiyetlerin aile arası yazışmalarının yanı sıra, son dönem Mevlevî şahsiyetler ile Afgan sultanlarının tarihî belge niteliğindeki mektuplarını içermesi bakımından önemlidir.

Mecmuada yer alan mektup ve belgelerin dizini tarafımızdan hazırlanarak defterdeki sıraya göre verilmiş, Farsça ya da Arapça olanlar belirtilmiş ve deftere göre sayfa numaraları gösterilmiştir. Fihristte, Seyyid Süleyman Belhî (S. Belhî), Abdülkâdir Belhî (A. Belhî), Burhaneddin Belhî (B. Belhî), Muhammed Musa (M. Musa), Muhammed Bahâ'üddînü'l-hak (M. Bahaüddin) kısaltmaları ile zikredilmiştir. Aşağıda Defter-i kuyûdat fihristi ile, biri Şeyh Seyyid Süleyman Belhî, diğeri Burhaneddin Belhî hakkında bilgi içeren iki resmî mektup metni, İatin harflere aktarılarak sunulmuştur. Sunulan mektuplarda, aslından kopya

edilirken Muhammed Musa tarafından parantez içinde yazılmış ilâve notlar latin karakter, kırmızı mürekkeple yazılmış olan kısımlar bold, tarafımızdan yapılan ekler köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Defter-i Kuyûdat Fihristi

I. Manzum ve mensur Farsça tahmîd; s.2-3.

II. Manzum ve mensur Farsça Na't-ı Şerif; s.4.

1. B. Belhî tarafından Sultan II. Abdülhamit'e yazılmış mektup, tarihsiz; s.5-9.
2. S. Belhî'nin, Afganistan'dan ayrılışı sırasında kafilede yer alan aile fertlerinin, kafileye katılan mürid ve müridelerinin ve mensubu oldukları belde adlarının isimlerine dair Farsça tuttuğu kayıtları ile, B. Belhî'nin kafilede yer alan kişilerle ilgili doğum, ölüm, vefat, evlilik ve ikamet gibi Türkçe ilâve notlarını içeren belge sureti, s.9-15.
3. Belh hükümdarı Muhammed Efdal Han'ın, S. Belhî ve beraberinde olanların vergi ve mallarını bağışladığına dair 6 Ramazan 1269 (1853) tarihli mektubu, Farsça, s. 15.
4. Muhammed Efdal Han'ın, S. Belhî hakkında hudud kumandanlığına yazdığı, 6 Ramazan 1269 (1853) tarihli mektubu, Farsça, s.16.
5. Hüsâmu's-saltana Sultan Murad Mirzâ'ya, 15 Zilkade 1269 (1853) tarihli, Vâlîde-i Seyyid Muhammed ve Zahîruddevle imzalı, Herat'tan gönderilmiş arıza, Farsça, s.16.
6. B. Belhî'nin, İran'ın İstanbul büyükelçilerinden Erfa'u'd-devle Rıza Daniş Han'a yazdığı 7 Safer 1325 (1907) tarihli mektubu, Farsça, s.17-29.
7. B. Belhî'nin, Meclis-i Mebûsân-ı Osmani'ye takdim edilmek üzere Halep mektupçularından İzzet Bey tarafından kaleme alınmış dilekçesi, tarihsiz, s.29-31.
8. Sultan Murad Han'ın, A. Belhî, M. Bahâ'uddin ve B. Belhî adlarına gönderdiği mektuba, 1308 (1890-91) yılında B. Belhî tarafından yazılan cevap, Farsça, s. 31-33.
9. Kaçar şehzadelerinden, "Hayret" mahlaslı ve Şeyhü'r-Re'îs adıyla tanınan Ebu'l-Hasan Mirzâ'nın, B. Belhî'ye Bombay'dan gönderdiği 28 Zilkade 1311 (1894) tarihli ilk mektubu, Farsça, s.34-36.
10. B. Belhî'nin, Şeyhü'r-Re'îs'in ilk mektubuna 12 Rebiyülevveî 1312 (1894) tarihli cevabı, Farsça, s.36-39.

11. Şeyhü'r-Re'îs'in, B. Belhî'ye 21 Rebiyülâhır 1312 (1894) tarihli Bombay'dan gönderdiği, içerisinde 12 beyitlik bir gazelinin de yer aldığı ikinci mektubu, Farsça, s. 40-41.
12. Şeyhü'r-Re'îs'in, B. Belhî'ye 12 Rebiyülevvel 1324 (1906) tarihli Tah-ran'dan gönderdiği mektup, Farsça, s. 40-41 arasında müstakil mektup sureti.
13. Şeyhü'r-Re'îs'in, B. Belhî aracılığıyla Cemaleddin Afgani'ye Bombay'dan gönderdiği 21 Rebiyülâhır 1312 (1894) tarihli mektubu, Farsça, s.43.
14. Şeyhü'r-Re'îs'in, İstanbul Vâlîde Hanı'nda ikamet etmiş olan İran vaizlerinden Seyyid Eşref Ağa'ya yazdığı mektuptan kısa bir parça, tarihsiz, Farsça, s. 44.
15. B. Belhî'nin, Bursa Çekirge Askerî Hastanesi'nde stajyer olarak görev yapmakta olan oğlu Ahmed İsa'ya 29 Zilkade 1345 (1927) tarihli mektubu, Farsça, s. 44-45.
16. B. Belhî'nin, Şeyhü'r-Re'îs'e 12 Cemaziyelevvel 1324 (1906) tarihli mektubu, Farsça; s. 45-47.
17. Ahmed İsa'nın, babası B. Belhî'ye Bursa'dan gönderdiği 26 Mayıs 1927 tarihli mektubu, s. 48.
18. Ahmed İsa'nın, babasına 30 Mayıs 1927 tarihli mektubu, Farsça, s. 48-49,
19. B. Belhî'nin, Ahmed İsa'ya 4 Zilhicce 1345 (1927) tarihli mektubu, Farsça; s.49
20. B. Belhî'nin, Kerküklü Şeyh Abdurrahman el-Kâdirî oğlu şair Rıza Efendi'ye 18 Zilkade 1325 (1907) tarihli mektubu, Farsça, s. 50-53.
21. Ahmed İsa'nın, babasına Bursa'dan yazdığı 1 Haziran 1927 tarihli mektubu, s. 54-56.
22. Ahmed İsa'nın, M. Musa'ya gönderdiği 6 Haziran 1927 tarihli mektubu, s. 56.
23. B. Belhî'nin, Diyarbakırlı İbrahim Re'fet Efendi'ye 22 Mart 1899 tarihli Farsça mektubu. Bu mektup içerisinde, Hasan-ı Dihlevî'nin bir gazeli ve B. Belhî'nin bu gazele naziresi de yer alır, s. 58-59.
24. B. Belhî'nin, İbrahim Ref'et Efendi'ye 14 Mart 1900 tarihli mektubu, s. 59-60.

25. B. Belhî'nin, Defter-i Hâkânî nâzırı Ali Rıza Paşa ve Umûm-i Muhâcîrîn Komisyonu başkanı Yusuf Rıza Paşa adlarına yazdığı 9 Zilhicce 1310 (1893) tarihli Teşekkür-nâmesi, Farsça, s. 60-61.
26. B. Belhî'nin, Giridli Mustafa Rüstem Efendi'ye 24 Eylül 1899 tarihli mektubu, Farsça, s. 62-63.
27. B. Belhî'nin, Mustafa Rüstem Efendi'ye 8 Mart 1900 tarihli mektubu, Farsça, s. 64-66.
28. B. Belhî'nin, Mustafa Rüstem Efendi'ye 28 Mayıs 1900 tarihli mektubu, s.66-70. (Bu mektupta Türkçe Medhiye ve Nevrûziyesi de vardır. Bu nevrûziye, *Türk Şairleri*'nde yer alır (*Ergun, 1936, c. II: 877.*)
29. B. Belhî'nin, Yusuf Rıza Paşa'ya 28 Cemaziyeiâhir 1311 (1894) tarihli mektubu, Farsça, s.70-73.
30. B. Belhî'nin, Babîâli Seraskeri mektupçusu Ahmet Muhtar Bey'e 15 Şevval 1312 (1895) tarihli mektubu, Farsça, s.74-74.
31. B. Belhî'nin, Mustafa Câmî Efendi'ye 20 Rebiyülevvel 1308 (1890) tarihli mektubu, s.76-78.
32. B. Belhî'nin, A. Belhî'ye 15 Rebiyülevvel 1308 (1890) tarihli mektubu, Farsça, s.78-79.
33. M. Musa'nın, Biga Tahtânî Medresesi hocalarından Dağistanî Ali Efendi'ye 4 Zilkade 1313 (1896) tarihli mektubu, s.79-81,
34. Dağistanî Ali Efendi'nin, B. Belhî'ye 24 Mart 1312 (1896) tarihli mektubu, s.81-82.
35. B. Belhî'nin, Dağistanî Ali Efendi'ye 9 Zilkade 1314 (1896) tarihli mektubu, s.83-84.
36. B. Belhî'nin, Biga kaymakamlarından Kâzım Paşa oğlu Hasan Fehmi Bey'e 4 Zilkade 1313 (1896) tarihli mektubu, s. 84-85.
37. Hasan Fehmi Bey'in, B. Belhî'ye 15 Nisan 1312 (1896) tarihli mektubu, s. 85-86.
38. B. Belhî'nin, Hasan Fehmi Bey'e 22 Zilhicce 1313 (1896) tarihli mektubu, s. 87.
39. B. Belhî'nin, İran'ın İstanbul kaçılarıyası müdürü Habîrüt-mülk Hasan Han'a yazdığı Rebiyülâhir 1303 (1885) tarihli mektubu, Farsça, s. 89-94.
40. Bursalı Rıza Efendi'nin "İsniye'l-Metâlib fî İslâmi Ebî Tâlib" adlı eserinin B. Belhî'ye takdim ve irsali ile ilgili kayıt, s. 94.

41. B. Belhî'nin, Meşhed Vakıflar Müdürü Seyyid Hüseyin Ağa'ya yazdığı Rebiyüüfvel 1303 (1885) tarihli mektubu, Farsça, s. 95-99.
42. S. Belhî'nin "Yenâbî'u'l-rnevedde" adlı Arapça eserinin basımına dair Nezâret'i Maârif-i Umûmiye'nin geçici *Ruhsat-nâmesi* metni, s.99-100.
43. Biga kaymakamı Mahmud Kâmil Bey'in, B. Belhî'ye 24 Aralık 1306 (1891) tarihli mektubu, s.101-102.
44. B. Belhî'nin, Biga kaymakamı Mahmud Kâmil Bey'e 8 Mart 1308 (1892) tarihli mektubu, s. 102-106.
45. Maârif Nezâreti hulefâsından Halil Edip Bey'in B. Belhî'ye mektubu, tarihsiz, s. 106-107.
46. B. Belhî'nin, bir nâzır için yazdığı 28 Recep 1313 (1898) tarihli Rû'yâ-nâmesi, Farsça, s. 107-108.
47. B. Belhî'nin Maliye Nezareti Muhasebecisi Reşat Bey'e yazılmış 3 Zilhicce 1314 (1897) tarihli mektubu, s. 108-109.
48. M. Behâüddin'in, B. Belhî'ye 26 Rebiyüüfvel 1308 (1890) tarihli mektubu, s.109-110.
49. M. Behâüddin'in, B. Belhî'ye Rebiüssâni 1312 (1894) tarihli mektubu, Farsça, s. 110-111.
50. M. Behâüddin'in B. Belhî'ye mektubu, tarihsiz, Farsça, s.111-112.
51. B. Belhî'nin, A. Belhî'ye mektubu, tarihsiz, Farsça, s.111-112.
52. A. Belhî'nin, B. Belhî'ye mektubu, tarihsiz, Farsça, s.112.
53. B. Belhî'nin, A. Belhî'nin Kayımpederi Kırımlı Kâmil Ağa'nın oğlu Adapazarı Mal Müdürü Ali Murtaza Efendi'ye 16 Zilkade 1315 (1898) tarihli mektubu, s.113-115.
54. Ahmed İsa'nın, babası B. Belhî'ye 28 Zilhicce 1345 (1927) tarihli mektubu, s.115-116.
55. Şeyh Süleyman Buharî'nin, S. Belhî'ye 21 Şaban 1291 (1874) tarihli davetiye-nâmesi, s.116.
56. B. Belhî'ye gönderilmiş 2 Teşrin-i sâni 1316 (1901) tarihli davetiye, s.117.
57. Mekke emirlerinden Şerif Abdulmuttalib'in damadı, Şerif Dahilullah tarafından B. Belhî'ye yazılmış 1 Haziran 1313 (1897) tarihli mektup, Arapça, s.117.

58. Biga Müftüsü Hasan Sezâî'nin, B. Belhî'ye 28 Zilhicce 1309 (1892) tarihli mektubu, s.118.
59. Farsça İnşa örneği, s.118.
60. B. Belhî'nin, oğlu M. Musa'ya 20 Kânun-ı evvel 1312 (1897) tarihli mektubu, Farsça, s.119-120.
- 61- B. Belhî'nin, M. Musa'ya 28 Recep 1318 (1900) tarihli mektubu, Farsça, s. 120.
62. B. Belhî'nin, M. Musa'ya 14 Eylül 1312 (1896) tarihli mektubu, s. 120-121.
63. M. Musa'nın, B. Belhî'ye 21 Rebiüssâni 1314 (1898) tarihli mektubu, Farsça, s. 121-123.
64. B. Belhî'nin, M. Musa için yazılmış 14 beyitlik bir mesnevi içeren 27 Rebiyülâhir 1314 (1898) tarihli mektubu, Farsça, s. 123-125.
65. Mevlâna Dergâhı Post-nişîni Mahmud Sadreddin Çelebi'nin, B. Belhî'ye 21 Zilkade 1281 (1865) tarihli mektubu, s. 126.
66. Mahmud Sadreddin Çelebi'nin, B. Belhî'ye 9 Şevval 1282 (1867) tarihli mektubu, s. 126.
67. Maârif-i Umûmiye Nazır Abdurrahman Sami Paşa tarafından S. Belhî'ye yazılmış 7 Cemaziyelâhir 1284 (1867) tarihli Tavsiye-nâme, Arapça, s. 127.
68. Konya Mevlâna Dergâhı Post-nişîni İbrahim Fahreddin Çelebi'nin, A. Belhî'ye gönderdiği 2 Cemaziyelâhir 1299 (1882) tarihli mektubu, s. 127-128.
69. B. Belhî'nin, Konya Mevlâna Dergâhı Post-nişîni ve son çelebilerden Abdülvâhid Çelebi'ye yazdığı 16 Rebiyülâhir 1316 (1898) tarihli tavsiye-nâmesi, s. 128.
70. Abdülvâhid Çelebi'nin, B. Belhî'ye 22 Eylül 1314 (1898) tarihli mektubu, s. 129.
71. Umûm-ı Muhâcirin Komisyonu Başkam Yusuf Rıza Paşa'nın, B. Belhî'ye 20 Şevval 1307 (1890) tarihli mektubu, s. 129-130.
72. Yusuf Rıza Paşa'nın, B. Belhî'ye 28 Recep 1308 (1891) tarihli mektubu, s. 130-131.
73. Kudüs halkından İbrahim Kamî'in, B. Belhî'ye 26 Şubat 1315 (1900) tarihli mektubu, s. 131-132.

74. İbrahim Kamî'nin, B. Belhî'ye 2 Mart 1316 (1900) tarihli mektubu, s.132.
75. Ulemâdan Muhammed Kubâd-ı Türkistânî'nin, S. Belhî'ye mektubu, tarihsiz, Farsça, s.132-133.
76. S. Belhî'nin, memleketi olan Katagan halkına yazdığı 21 Zilhicce 1279 (1863) tarihli ilk mektubu, Farsça, s.134.
77. Muhammed Latif Sofî oğlu Gulâm Kâdir'in, A. Belhî'ye Cidde'den gönderdiği mektup, tarihsiz, Farsça, s.135.
78. S. Belhî'ye gönderilmiş, Hacı İbrahim. Ağa-zâde, Osman Hilmi, Hafız Osman ve Kadınhanlı el-Hâc Hasan imzalı mektup, tarihsiz, s.135-136.
79. Ahmed el-Harfûşî'nin, Baalbek'den B. Belhî'ye gönderdiği 30 Teşrin-i evvel 1314 (1898) tarihli mektubu, Arapça, s.136-138.
80. B. Belhî'nin, Ahmed el-Harfûşî'ye 12 Cemaziyelâhir 1317 (1899) tarihli mektubu, Farsça, s.138-139.
81. Ahmed el-Harfûşî'nin, Baalbek'den B. Belhî'ye yazdığı 2 Mart 1316 (1900) tarihli mektubu, s.139-143.
82. M. Musa'nın, Biga Mebusu ve Maârif Vekâleti Müsteşarı Sâmih Rifat Bey'e yazdığı, biri Feyzî-i Hindi, diğeri babası B. Belhî'nin gazeline yazılmış iki tahmisini içeren Teşekkür-nâme'si, tarihsiz, Farsça, s.143-146.
83. Molla Ahmed Mukaddes-i Erdebili'nin "Hadîkatü'ş-Şîa" adlı eserinin, Belhî ailesine takdim ve hediye edilmesine dair kayıt sureti ve adı geçen eseri gönderen Muhammed Hasan Deylemekânî'nin 1284 (1867) tarihli mektubu, Farsça, s.146-147.
84. S. Belhî'nin, Muhammed Hasan Deylemekânî'ye yazdığı 19 Rebiyülevvel 1285 (1868) tarihli teşekkür mektubu, Farsça, s. 147-148.
85. S. Belhî'nin maaşının artırıldığına dair 10 Recep 1279 (1862) tarih ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın babası Mehmed Aziz tarafından onaylı kararname sureti, s. 148.
86. Şeyhü'r-Reis Ebu'î-Hasan Mirzâ'nın, B. Belhî'ye Tahran'dan gönderdiği 12 Rebiyülevvel 1324 (1906) tarihli mektubu, Farsça, s.149.
87. B. Belhî'ye, 5 Mart 1329 (1913) tarih ve "ei-Fakîr İsmail" imzalı not sureti, s.149.

88. Seyyid Muhammed Burhaneddin Kılıç İbn Süleyman Belhî adına Üsküdar Murad Reis Mahallesi Heyet-i İhtiyâriyesi'nden alınmış 1 Ekim 1927 tarihli İlmühaber sureti, s.150.
89. M. Musa adına Üsküdar Murad Reis Mahallesi Heyet-i İhtiyâriyesi'nden alınmış 1 Ekim 1927 tarihli İlmühaber sureti, s. 150.
90. Abdülhak Hamid'in, B. Belhî'ye 5 Ekim 1927 tarihli tezkeresi, müstakil kağıt.

MEKTUPI, Defter-i kuyûdat, s.5-9

Sultan 11 Abdülhamit Han-ı Sâni'ye yazılmıştır

Dâ'ileri

Şeyh Seyyid Süleyman İbn Hâce Kelân el-Hüseynî el-Belhî el-Kunduzî et-Tâlekânî el-Çâli el-Hânkâhi Hazretleri'nin küçük mahdumu, Muhammed Burhaneddin Kılıç'ım.

Peder-i azîzim merhûmun eyyâm-ı mütevâfire ve a'vâm-ı mütekâsire hıdmet-i üstâdaneleriyle ve hüsn-i terbiyet-i mürşidânesiyle makzıyyü'l-merâm olduğum halde, min gayri haddin terceme-i hâl-i hikmet-me'âliyle vesâyâ-yı sa'âdet-iştimâlini tahriren hâk-pâ-yı felek-fersâ-yı 'âlem-ârâ-yi Hazret-i Şevket-penâhîlerine arz ve takdim olunmuştur. Şöyle ki: Peder-i azîzim merhûmun maskat-ı re'sleri ümmü'l-bilâd Belh muzâfâtından Kunduz şehrine tâbi Hânkâh Çal karyesidir. Kendileri veliyy-i mâder-zâd olduklarından başka, ulûm-i rûsûmda ma-hall'i tahsilleri şehri-i şehîr-i Buhârâ ise de fûnûn-ı butûnda makâm-ı tefeyyüzleri hitta-i Hindistan idiği müstagni-i arz u beyandır. Hazâyin-i kemâlât kesbi ile defâyin-i teveccühât-ı vehbî, İbrahim Edhem-vâr zât-ı huçeste-sıfatlarında nümûdâr olup târik-i dâr u diyâr bir veliyy-i kâmil-i sâhibü'l-bürhân oldukları meşhûr-ı âlemiyândır. Eben 'an ceddin 'aşâyir ü kabâyil-i Belh, Kunduz ve Bedahşan'ın mukte-dâ-yı 'âlî-câhi ve pîr-i reşâdet-penâhi bulunduğu âftâb-ı dirahşân gibi zahir ve nümâyândır.

Bilâd-ı mezbûrânın hükümdârânı (*Murad Atalık Han-ı Gâzî, Muhammed Sa'id Han, Muhammed Efzal Han*) şeyh-i merhûma her husus ve umurda müracaat etmekte oldukları mektupları gibi delâyil-i kat'ıyye ile müberhen ve vesâyihî kavıyye ile vâzih ve rûşendir.

Kendilerine bizzat cezebât-ı ilâhî rehber ve füyûzât-ı nâ-mütenâhi hem-sefer olup "... ve men yahrûc min beytihi muhâciren ila'llâhi ve rasûli-hi sümme yûdrihul-mevtû fe-kad vaka'a ecrûhü 'ala'llâhi"¹⁹ ahkâm-ı saâdet-serencârmına imtisâlen "hac" niyet-i mukaddesesiyle 1269 [1852-53] sene-i hicriyesinde bi'l-cümle 'ıyâl u etfâl ve ensâbıyla beraber üçyüz neferi mütecâviz havâs-ı müridânını bi'l-istihsâb merdâne ser-menzil-i maksûda azîmet ve şitâb buyurmuşlardır. Egerçi hicretlerinin tafsilâtını tahrir edecek olur isem müdevven bir kitap olacağı derkâr ise de ancak îcâz u ihtisârı ihtiyar ile, ıtınâbtan mücânebet kılınmıştır. Hicretlerinde hudut boylarına kadar ikamet buyurdıkları menâzil ü merâhil, Türk ve Kataganiyenin ziyaretgâhı olmuştur.

İran tariki ile memâlik-i şâhânelerinden olan Bağdâd-ı behişt-âbâd'a şeref-vurûdu akabinde vâlid-i mâcidleri Cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han Hazretleri'nin Sivastopol muzafferiyetini kazandığına dair mücedci gelmiştir.

Anadolu şehirlerinden bir kısmına uğrayarak amm-i mükerrerleri Sultan Abdülaziz Han-ı Cennet-mekânın zaman-ı saltanatlarında 1278 [1861] senesinde pay-taht-i Âl-i Osman olan âstâne-i aliyyeye geldikleri zaman Misafir-hâne-i Hümâyûn'da iki sene kalmışlardır. Maiyyetlerindeki dervişlerin oğullarından başka ba'de'l-iskân güzerân edecek altı seneye kadar tevellüd edecek erkek çocuklardan asker alınmamak şartıyla Bursa vilayetindeki çiftlikât-ı Hümâyûndan tensip edilen bir mahalde iskân olunmaları hükümet-i seniyyece arzu edilmiş, şeyh-i müşârun ileyhe de hükümetin bu musîb teklifini müridlerinin kendi re'y ve rızalarına bırakmışlar, onlar da kabul etmediklerinden Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bu iskân teşebbüsü maalesef akîm kalmıştır. Peder-i buzurgvârıma bâ kayd-ı hayat iki bin kuruş maâş tahsis kılındığından artık misafirhanede ikamet eylemelerine hâcet kalmayarak oradan çıkmışlar; İstanbul'un Aksaray, Sülüklü, Hırka-i Şerîf, Beykoz, Akbaba, Kabataş ve Üsküdar gibi yerlerinde hâne istîcar ile imrâr-ı evkât etmişlerdir ve tetebbu'ât-ı kütüb-i diniye ile meşgul olmuşlardır. 1284 [1867] tarihinde Medine-i münevvere ve Mekke-i mükerrmeye gitmek için hazırlandıkları sırada meclis-i meşâyih tarafından bir heyet gelerek kendilerini ziyaret etmiş ve Murâd el-Buhârî Dergâhı'na bâ-irâde şeyh olduklarını haber vermişlerdir. Bunun üzerine heyete hitâben "Ben tekye talebinde bulunmadım, sefer tedârikindeyim, gitmek üzereyim" demişler ve he-

yetin ilhâh ve iltiması tevâlî etmesine binâen Mushaf-ı Şeriften tefe'ül etmişler ve açtıkları ilk sahifede “li’llezîne ahsenü’l-husnâ ve ziyâdetün”²⁰ âyetini görmekte kabule mecbur olmuştur. Şuhûr-ı mezkûrun Ramazân-ı mübârek ayında “Eyüp Sultan civarında Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi’nde Davud Ağa Sokağı’nda kâ’in” Şeyh Murad el-Buhârî en-Nakşben-dî Dergâh-ı şerifine gelerek seccâde-nişîn-i irşâd olmuşlardır. Orada on sene kadar rnu’ammer olmuş ve bu müddet içinde Ecma’u’l-fevâ’id, Maşriku’l-ekvân, Yenâbi’u’l-mevedde ve Gıbtatu’l-emân nâmlarında Arabiyü’l-ibâre dört kitap telif etmişlerdir (*Bunlardan Yenâbi’u’l-mevedde matbu-dur*), 1294 [1877] senesi şehir-i Şa’bânü’l-muazzamın altıncı Perşembe günü sabahleyin saat üç buçukta ‘âzîm-i gülşen-serâ-yı cennet-i cân-ı câvidân olmuşlardır ve tekve-i mezkûrdaki türbe-i mahsûsunda medfûndur -innâ ii’llâhi ve innâ ileyhi râci’ûn-²¹ Cefriyyûn hesabınca «yani hicret-i Nebevîden on sene sonra vefât-ı Nebevîye kadar geçen zaman» bu âyet-i şerîfe târîh-i vefâtıdır: “elâ inne evliyâ’e’llâhi lâ havfün ‘aleyhim ve lâ-hüm yahzenün”²². Tesadüfât-ı garibedendir ki ‘amm-i mükerrremlerinin müddet-i saltanatları gibi peder-i buzurgvârının da İstanbul’da müddet-i ikametleri on altı sene idi. Yukarıda işaret olunan vesâyâları ise şu beş vasiyetten ibarettir: (1) Evlâdının ittihadı ile beraber sin itibarla üç oğlunun (*Abdülkâdir, Behâ’üddinü 7-hak, Muhammed Burhaneddin*) kendilerine sırasıyla halef olmaları (2) Memleketinden getirdiği kitaplarının vakf-ı evlâd eyledikleri (3) Telif eylediği kitaplarının tab’ ve neşr olunması (4) Mezarına duvar çekilmesi (5) Kayd-ı hayât ile muhassas maaşlarının vereselerine tahsis edilmesi ve bu hususta ser-karîn kulları Hamdi Paşa’ya müracaat olunması.

MEKTUP II, Defter-i kuyûdat, s.29-31

Seyyid Muhammed Burhaneddin Belhi Hazretleri tarafından Meşrutiyet zamanında Meclis-i Mebûsân-ı Osmani’ye takdim edilen istid’âdır. Münşî-i meşhûd sâbık Halep mektupçusu İzzet Bey merhûmun inşâsıdır. Kadıköy ü’ndeki hânesinde kaleme almıştır.

Be-vucûhu’l-edille ve’l-kuyûd mütehakkık olan siyâdet-i dâ’iyâneme mebni vaktiyle iki bin kuruş miktarında tahsis edildiği halde, ahiren tenkîhât-ı mükerrere neticesi olarak nusef raddesinde tenezzül eden maâş-ı kemterînin kesret-i aileme göre pek kifâyetsiz kalmasından nâşî ale’l-ıtlâk

ahfâd-ı kiramının terfiye hallerini mühim bir hadîs-i münfî içinde züm re-i muvahhidîne tavsiye ve telkin eden zât-ı hazret-i risâlet-penâhînin ih-râz-ı nzâ-yı mukaddesine rağbeten kemmiyet-i aslîsine ircâ vü iblâgını müsted'î mukaddemce takdim ettiğim arz-ı hâl-i dâ'iyânem heyet-i kirâmları kararıyla bi-hakkın nazar-ı dikkate alınmak kayd-ı sarîhiyle Maliye Nezareti'ne havale buyurulmuştu. Nâzır-ı sâbık zamanında bunun zahrıma yazılan i'lâmda maâş-ı âcizânemin bi-hakkın tasdîk-i mikdâr-ı aslîsiyle beraber zamîme-i matlûbenin icrası muvazene-i umûmiye ile teklif edilen lâyiha-i kânûniyenin tasdikine vabeste bulunduğu îmâ olunuyor ki bunda maâş-ı mezkûrun emsâl-i 'adîdesine doğru 'atf-ı nazarda ne kadar igmâz u tesâmuh vukû'a geldiğini uzun itnâblarla îzâh u beyana lüzum tasavvur etmem; çünkü bi'l-cümle eşrâf u sâdâtın maâşları da o sırada tenkîhâta uğradığı halde onların her biri Yıldız Sarayı'na müracaatla münakkahâtın birkaç katını maaşlarına zam ettirerek refahlarını istihsâl ettikleri halde beyne'l-'umûm yalnız maâş-ı dâ'iyânem mikdarı hâzır olan bu raddede kalmış, bu ise Hâkân-ı mahlû'ün dolayısıyla hakkımdaki su'-i zann u zehâbından ileri gelmiş idi. Hal bu merkezde ve ihtiyaç yüzünden derece-i âlâm-ı dâ'iyânem ise onların kâffesine fâ'ik bir raddede iken maâş-ı âcizânemin iade-i noksanı hususunda öyle husûlü müşekkek bir takım kuyuda ta'lîkine heyet-i kirâmın (rahm ü şefkate sabâ-yı Cennete mu'âdil) birer nefha-i ma'neviye ile ber-hayât olan kalpleri kâ'il olmaz ümîd ve i'tikâdında bulunurum. Kaldı ki ruhları hevâ-yı hürriyetle perverde eden bu devr-i hucesteye tecelli-i envâr-ı tekmilâtı dâ'î nev-de-mîde şükûfelere mu'âdil bedâyi'-i garrâyı tevşî'ât ü tebcîlât ile revnâk-ı diger 'azm-i hâssında bulunan selîka-i dâ'iyânem gibi bir şu'le-i dimâgın fakr u sefâlet içinde sönüp gitmesini de o ulvî ve nezîh kalplerin reva görmeyecekleri mûlahazası 'umde-i tasavvurât-ı âcizânemi teşkil ediyor. Buraya kadar hulâsa-i vicdâniyât-ı hakîrânemi meydana koyan cümleler ser-tâ-ser 'ayn-ı hakikati mutazammın olup mütekâbilen mâ-fî'z-zamîr dâ'iyânem dahi kemâl-i itmi'nân ile vakfe-gîr-i safha-i terakkub ve intizâr bulunduğu ma'rûzdur.

Açıklamalar

- 1 Bazı kaynaklarda bu göç yılı 1272 (1855) olarak kayıtlıdır (*Gölpınarlı, 1992:182; Ergun, 1936, c.1: 230; Azamat, 1988:231; Işın, 1993: 44*),

- 2 Konya'ya geliş tarihi bazı kaynaklarda 1276 (1859)'dır (*Gölpınarlı, 1992:182; Gölpınarlı, 1983: 401; Azamat, 1988: 231; Işın, 1993:44*).
- 3 Süleyman Belhî'nin büyük oğlu Abdülkâdir Belhî, Yenâbfu'l-hikem adlı mesnevisinde, Süleyman Belhî'nin şeceresini kaydetmiştir. Ayrıca, dördüncü oğlu Burhaneddin Belhî'nin "Defter-i Mesneviyyât" adlı mecmuasında muhtelif kayıtlar mevcuttur. Özellikle aynı defterde, "el-Vâridâtü'l-Burhâniyye" başlığı altında yer alan bazı Farsça ve Türkçe mesnevilerde, Süleyman Belhî ve Belhî ailesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Ayrıca bk. *Vassâf, 1999, c. II: 414-415; Gölpınarlı, 1992:181-182*).
- 4 Bazı kaynaklarda Belhî ailesinin Konya'ya geliş tarihi 1859'dur (*Gölpınarlı, 1983: 401; Gölpınarlı, 1992:182; Azamat, 1988: 231; Işın, 1993: 44; Işın, 1999: 56*).
- 5 Abdülbâki Gölpınarlı, son üç eserin adını kaydeder (*Gölpınarlı, 1983: 401*). Anılan kitaplardan başka, İ'câzu'l-Kur'ân adıyla bir eseri de zikredilmektedir (*Vassâf, 1999:417; İbnülemin 1988, c. I: 182*).
- 6 Yenâbfu'l-mevedde, c. I-II, İstanbul 1301, Ahter Matbaası; İstanbul 1302, İraniye Matbaası.
- 7 Nüşa ve tavsifi için bk. TÜYATOK., 1981: 26.
- 8 Abdülkâdir Belhî'nin hayatı ve meşihati hakkında kaynaklarda geniş bilgi verilmiştir (*Vassâf, 1999: 417-422; Gölpınarlı, y. 133:1-6; Gölpınarlı, 1992:181-186; Ergun, 1936, c. I: 229-233; Azamat, 1988, c.I: 231-232; Işın, 1993, c.I: 44; Işın, 1999, c. I: 56*).
- 9 S. Nüzhet Ergun, Abdülkâdir Belhî'nin Divan'ından 6 Türkçe, 4 Farsça manzume nakletmiştir (*Obk. Ergun, 1936, c. I: 232-233*). Bu altı Türkçe manzume *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler* kitabında da yer almaktadır (bk. Kurnaz, 1997:166-173).
- 10 Esrâr-ı tevhîd, nşr. Seyyid Ali Seyfullah, İstanbul 1325/1907, Ahmet Sakî Efendi Matbaası, 14 S.
- 11 İstanbul 1331/1915, Şems Matbaası, 28 S-, Farsça metin s.1-19. Esrâr-ru't-tevhîd ve Türkçe manzum çevirisinin yazma nüshası, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kütüphanesi 48 numarada kayıtlıdır (*Gölpınarlı, 1996, c. I: 92*).
- 12 Sefîne-i evliyâ'da doğum yılı 1262 (1846)'dir (Vassâf, 1999: 423).

- 13 İctihad'ın 15 Mayıs 1930 tarihli 297. sayısının 5388. sayfasında, şairin "Merhum Seyyid Burhaneddin Belhî" alt yazılı bir fotoğrafı yer alır.
- 14 Kaynaklarda hattatlığı ile ilgili bilgiler de verilmektedir (*bk. İbnülemin, 1955: 523-525; Günüç, 1999: 70-71*).
- 15 Burhaneddin Belhî'nin, Cemaleddin Afgânî hakkında yazdığı bir biyografisi, Farsça ve Türkçe şiirleri ile, bazı notları da mevcuttur. Bu yazılar kendisinin tarih manzumelerini içeren defterinde yer alır (*Süleymaniye Ktp. Yazma Başlıklar nr.1372, s.106-110,112-113,120*).
- 16 Şeyhu'r-Re'is hakkında bibliyografya için bk. Hayyâmpûr, 1368 hş., c.I: 286
- 17 Burhaneddin Belhî'nin yazdığı ve kendisine gönderilen özel ve edebî nitelikteki Türkçe mektuplar, latin harflere aktarılarak tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.
- 18 "Defter-i tahmîsât adıyla, SÜSAM Uzluk Arşivi Y.55 numarada kayıtlı mecmuada, Muhammed Musa'nın, babasının biri Farsça, ikisi Türkçe olmak üzere üç ve Feyzî-i Hindî'nin bir Farsça gazeline yazdığı tahmisleri ile, yine babası Burhaneddin Belhî adına yazılmış bir Farsça müseddesi yer alır (*Belhî, B., y.55: yp. 51b-55b*).
- 19 Kur'ân, 4/100: "Evinden, Allah'a ve peygamberine hicret ederek çıkan kimseye ölüm gelirse, onun ecrini vermek Allah'a düşer."
- 20 Kur'ân, 10/26: "Güzel davranışlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır."
- 21 Kur'ân, 2/156: "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz."
- 22 Kur'ân, 10/62: "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."

* SÜSAM Uzluk Arşivi'nde mevcut bulunan ve bu makalede istifade edilen belgeleri değerlendirme fırsatı tanınması münasebetiyle Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Haşim Karpuz'a, bu yazının hazırlanmasına vesile olan Yrd. Doç. Dr. Yakup Şafak'a, katkılarından dolayı Sayın Ekrem Işın'a teşekkür ediyorum.

Kaynaklar

AZAMAT, Nihat (1988), "Abdülkâdir-i Belhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. I*, İstanbul, ss.231-232

- BABUR, Gazi Zahirüddin Muhammed (1946), *Vekayi Babur'un Hâtıratı*, Doğu Türkçesine çeviren, izahlı indeksi ve notlan haz.: Reşit Rahmeti Arat, cilt 1, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara
- BAYRAKTAR, Nail (1993), *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu-I*, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul
- BELHÎ, Burhaneddin (y.23), *Defter-i Kuyûdat*, yazma, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi nr. Y.23, Konya
- BELHÎ, Burhaneddin (y.55), *Defter-i Tahmîsât*, yazma, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi nr. Y.55, Konya.
- BELHÎ, Burhaneddin (y.1370), *Nakaratlı Manzûmât ve Şarkıyât*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr.1370/1, Konya
- BELHÎ, Burhaneddin (y.1374), *Defter-i Mesneviydi*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr. 1374, Konya.
- BELHÎ, Seyyid Süleyman (1301), *Yenâbi'u'l-mevedde*, cilt I, Matbaa-i Ahter, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya (1997), “*Cemâleddin Âfgânî ve Türkiye*”, M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri, hazırlayan: Zöhre Bilgegil, 2. baskı, Akçağ, Ankara, ss.214-245.
- CEVDET, Abdullah (1930), “Bir Şark Zekâsı Söndü”, *İctihad*, sayı:296, 1 Mayıs 1930, İstanbul, s. 5382.
- DANİŞ, Hüseyin (1331), *Ta'lim-i Lisân-t Fârisî*, Matba-i Âmire, İstanbul.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936), *Türk Şairleri*, “*Ahdülkâdir Belhî*”, cilt I-II, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (y.133), *Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'nin Hal Tercümesi*, yazma, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kitaplığı nr. 133, Konya.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1971), *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1983), *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 2. baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992), *Melâmîlik ve Melâmiler*, Gri yayın, tıbbı-basım, İstanbul
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1996), *Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, cilt I-II, Konya (Basılmamıştır).

- GÜNÜÇ, Fevzi (1999), *Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Levhalar Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Konya.
- HAYYAMPÛR, A. (1368 hş.), “Hayret-i Kâçâr” mad., *Ferheng-i Suhnev-rân*, cilt I, İntişârât-ı Tılâ’ye.
- HEFFENING (1993), “Merginânî”, mad., *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 7, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, ss.761-762
- İŞİN, Ekrem (1993), “Abdülkâdir Belhî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt I, Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, s.44.
- İŞİN, Ekrem (1999), “Abdülkâdir Belhî”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt I, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, s. 56
- İBNÜLEMİN, Mahmut Kemal İnal (1955), *Son Hattatlar*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- İBNÜLEMİN, Mahmut Kemal İnal (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, üçüncü baskı, cilt I-II, Dergah yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Kemal (1994), “Dost Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul, s. 163.
- KALLEK, Cengiz (1998), “el-Hidâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, s. 471-473.
- KARASOY, Yakup (1998), *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkibasım)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yayımlayan: Orhan F. Köprülü, 5. baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1997), *Anadolu’da Orta Asyalı Şairler*, Dergah yayınları, Ankara.
- MEVLÂNÂ, (1966), *Mesnevî, çev. Veled İzbudak, Şerhlerle karşılaştırma ve açıklamalar: Abdülbâki Gölpınarlı*, 5. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- SARAY, Mehmet (1981), *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.

- SARAY, Mehmet (1994), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara.
- ŞENALP, Mithat Recai (1982), “Eyüpsultan’da Şeyh Murad Külliyesi”, *Lâle*, yıl:1, sayı:1, Temmuz, s. 22-26.
- TEBRÎZÎ, Muhammed Tâhir (y. 147), *Seyyid Süleyman Belhî’nin Hal Tercümesi*, yazma, Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kitaplığı, nr. 147.
- TİLGEN, Nurullah (1950), *Eyüplü Hattatlar*, Aydınlık Basımevi, İstanbul
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981), *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TÜYATOK. (1981), *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu Ali Nihat Tarlan Dermesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- VASSÂF, Hüseyin (1999), *Sefîne-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, c. II, Seha Neşriyat, İstanbul.

The Sulayman Balkhi Family from the Afghan Turkistan's Immigrants and the Index of “Daftar-ı Quyûdât”

Assist. Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Selçuk University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: The Sulayman Balkhi Family is originally from Kunduz. The genealogy of the Balkhi family is based on Burhan al-Din Kılıç known as “sovereign”, “Sultan of the Özkent” and “Turk Sheikh from Fergana” and who lived in the 11th century. The Sulayman Balkhi family with a crowded convoy formed by the Uzbeks from Balkh, Kunduz and Bedahşan and the Turcomans, came from Afghanistan to Baghdad through Iran and had settled in Istanbul on the invitation of Sultan Abd al-Aziz in 1861. Sayyîd Sulayman Balkhi and his sons Abd al-Qadir and Burhan al-Din Balkhi are the most important persons of the Balkhi family. In this article, the above-mentioned persons have been introduced according to the new documents in the “Daftar-i Quyûdât” which contains the copies of the official and private letters of this family bearing a historical value.

Key Words: Sulayman Balkhi, Abd al-Qadir Balkhi, Burhan al-Din Balkhi Balkh, Kunduz

**Семья Сулеймана Балхи из Мухаджиров-Афганских
Тюрков
и Индекс «Дефтер-и Куюдат»**

Доц. д-р Юсуф ОЗ

Сельджукский Университет

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Семья Сулеймана Балхи из эмигрантов Афганского Туркестана покинула Афганистан в 1853 году и прибыла в Стамбул в 1861 году. Корни этой семьи берут начало от Бурханетдина Али Кылыча, который был широко известным и уважаемым тюркским шейхом (его имя упоминалось вместе с именем Ахмеда Ясави), и был одно время правителем Озкента. Бурханетдин Кылыч был больше известен как Маргинани и автор Эль-Хидае. Сейид Сулейман был шейхом Накшбанди-Муджеддиди. В 1867 году он был назначен в текке Шейха Мурада Бухари в Эюп Нишанджасы и прослужил там до своей смерти (1877г.). В последствии на его место был назначен его сын Абдулькадир, который был известен как знаток Мелами-Хамзави и был руководителем этой обители дервишей в течение 47 лет до самой своей смерти (1923г.). Другой сын Сулеймана Балхи, Бурханетдин, был известен как поэт, каллиграф и которого называли вторым Алишером Навои. Сулейман Балхи написал на арабском языке четыре своих произведения. У братьев Абдулькадира и Бурханетдина Балхи существуют Диваны, состоящие из их стихотворений на персидском и тюркском языках, и месневи на тюркском и персидском языках. Оба автора писали некоторые свои стихотворения на чагатайском языке. У этой семьи были очень тесные дружеские отношения с одной из важных персоналий того времени, Джемалетдином Афгани, наряду с этим они имели отношения с кругом последователей орденов Мевлеви и Бекташи. Абдулькади Гёлпынарлы, в частности, интересовался произведениями Абдулькадира Балхи, и перевёл некоторые из них. В данной статье предоставляется информация об этой семье, о ее членах и произведениях и делается ссылка на копии этих произведений. В конце статьи приводится индекс «Дефтер-и куюдат», в котором приводятся письма семьи, имеющие литературное значение, и переписка, имеющие значение исторических документов. Кроме этого, из семейных записей приводятся латинизированные тексты двух писем, написанных Бурханетдином Балхи, одно Абдульхамиду Второму, а другое – парламенту Османского государства. Письмо, адресованное Абдульхамиду Второму, является своего рода биографией Сулеймана Балхи, а второе письмо – биографией Бурханетдина Балхи.

Ключевые слова: Балхи, Сулейман Балхи, Абдулькадир Балхи, Бурханетдин Балхи, Мухаммед Муса.